

ТАЄМНИЦІ ЗАМКОВОЇ ГОРИ У КИЄВІ: ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК СТОЛИЦІ

У статті, ідея написання якої виникла після прочитання книги С. Климовського «Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории», порушені питання збереження пам'яток історії та історичного ландшафту міста Києва.

Останнім часом столичні київські газети майже з номера у номер почали публікувати статті, що спрямовані на захист історичного середовища, архітектурної спадщини міста, збереження його унікального ландшафту. Що гріха таїти, саме безжальний наступ багатоповерхового будівництва в столиці на її святая святих – старовинну малоповерхову забудову, прагнення міської влади якнайдорожче продати дорогоцінні сотки землі в центрі, пустивши при цьому під лезо бульдозера, знищити назавжди, разом зі старовинними вулицями й неповторний краєвид, викликали гострий протест громадськості, архітекторів, істориків, археологів. Статті науковців й журналістів зарясніли зверненнями до владних структур всіх рівнів із закликом припинити повальне знищення історичного центру столиці, власне все те, що становить гордість міста, вирізняє його з-поміж інших великих міст України.

Ми звикли до тих вибухів захоплення, які проявляються щораз, коли високі гості та знавці градобудівництва з інших держав відвідують Київ. Матір городів руських вважають у світі дорогоцінною архітектурною перлиною, що сяє в оточенні вкритих зеленню масивом холмів і круч, які омиває блакитний Дніпро.

В екскурсійній практиці київських екскурсиводів здавна прийнято починати свої оповіді про місто із згадки про сім холмів,

що стали його коліскою. Київ прирівнюють до семихолмового Рима. Як і там, холми Києва з глибокої давнини отримали свої назви.

Серед київських гір, густо заселених та здавна обжитих відсутністю будь-яких будівель виділяється та, що піднеслася над древнім Подолом на північ від Старокиївської гори, якій вона не поступається висотою. У минулі часи носила гора різні назви. Вочевидь, найбільш давньою з них є Хоревиця, що пов'язано з ім'ям одного з літописних братів-засновників Києва – Хорива. Саме так схильні вважати найвідоміші вчені, які у свій час досліджували історичну топографію міста, одночасно звертаючись до інформації літописів та архівних матеріалів.¹

Величезна за обсягом наукова література про Київ, зокрема така, що стосується різних складових території міста², дає підставу стверджувати, що Хоревицю не обійдено увагою, оскільки вона – невід'ємна частина його історичної топографії.

Гора відігравала неабияку роль в історії міста. Засвідчують це численні історичні джерела,³ які підтверджують матеріали, отримані в результаті археологічних розкопок, що вже понад півтора століття продовжують дивувати науковий світ своїми унікальними знахідками.⁴

Після того, як 1240 р. полчища хана Батия зруйнували вщент місто, поховавши під руїнами Десятинної церкви його останніх захисників, першу назву запустілої гори призабули. З XIV до середини XVII ст. її йменували Замковою. Це сталося через те, що саме тут звели Київський замок, одну з могутніх і великих фортифікаційних споруд не тільки у Придніпров'ї, а й в усьому Великому Князівстві Литовському, до складу якого входили українські землі.

А з 1646 р. здебільшого починають називати гору вже Киселівкою, за ім'ям останнього польського воєводи Києва Адама Киселя. Саме він звів тут свій розкішний палац. Весь той час фортеця була офіційною резиденцією київських воєвод і символом державної влади у місті.

На Замковій горі двічі зупинявся гетьман Богдан Хмельницький, де й збирав на раду своїх полковників. А от з середи-

ни XVII ст. починається на Киселівці період поступового за-
пустіння.

Чимало причин стали сутнісними чинниками того, що врешті
1840 р. гору, яка втратила своє значення як надійна захисна фор-
тифікаційна споруда, передали під кладовище Флорівському
жіночому монастирю. Звідси і пішла остання з назв гори – Фло-
рівка або Флорівська гора.

Отже, у самому центрі сучасного мегаполіса височить заросла
самосадом дерев і кущів вільна від будівель ділянка, яка чомусь
нікому не потрібна.

Відповідь на те, що являла собою у минулому Хоревіця –
Замкова – Киселівка – Флорівська гора дає надзвичайно цікава
книжка кандидата історичних наук Сергія Климовського «Зам-
ковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории», яку видруковано
у видавництві «Стилос» 2005 р. накладом у тисячу примірни-
ків. Видання цієї книжки стало можливим завдяки сприянню
та фінансовій підтримці генерального директора фірми «ТММ»
Миколи Толмачьова, який, як виявилось, не менш за автора –
археолога, душа якого прикипіла до цього клаптика київської
землі, вболіває за стан історико-культурної спадщини міста. А
ще виношують ці небайдужі, віддані справі захисту історично-
го довілля люди ідею відродити славу Замкової гори, звернути
увагу широкої громадськості на цікавий, почасти романтичний
проект відновлення Київського замку. Вони сприяли відкриттю
музею «Замкова гора», що має стати одним із центрів українсь-
кого туризму. Власне головним завданням книги, що розгляда-
ється і яка дала поштовх для роздумів над долею збереження
історичного середовища Києва, й є попереднє узагальнення на-
явного історичного і археологічного матеріалу і, врешті решт,
однозначно призводить до думки щодо необхідності реального
втілення в життя такого потрібного нам всім задуму.

Автор книги Сергій Климовський – знаний археолог, який з
1988 р. постійно працював безпосередньо на археологічних роз-
копках Києва. Автор монографії «Соціальна топографія Києва
XVI – середини XVII ст.» (2002), а також понад 50-и наукових
публікацій, Сергій Іванович щиро прагне, щоб все те, що дізна-

вався він про Замкову гору, вивчаючи її історію, стало надбанням не тільки його колег-науковців, а й всіх киян та громадян нашої держави. Якщо брати по великому рахунку й не остерігатися гучних слів, він, на наше переконання, є справжнім патріотом своєї батьківщини і гаряче, всіма доступними сьогодні засобами, обстоює за збереження унікального спадку наших предків, який виховує досі одна з київських гір.

І зовсім не випадковим виглядає той факт, що «Передмову» до книги С. Климовського написав відомий український вчений – філософ, академік НАН України Мирослав Попович, запальні виступи якого у засобах масової інформації часто присвячені вболіванням за збереження пам'яток нашого минулого, що тісно пов'язані з історичною долею нації, всього культурно-політичного регіону України. У вступі Мирослав Попович підкреслює, що «біографію» Замкової гори не можна зрозуміти, не з'ясувавши деталей і змісту всієї національної історії. А з іншого боку – зміст цілого відкривається лише через деталі, які ми, на жаль, надто часто ігноруємо, приносячи їх у жертву загальним більш-менш довільним історичним концепціям. І хоча Сергій Климовський, підкреслено у вступі, обрав незвичайний для історика жанр – розповідає про історію, зосередившись на одному-єдиному географічному пункті, клаптику землі, сама історія у книзі набуває конкретності і стає просто-таки захоплюючою.

Кваліфікований археолог за фахом і ерудований історик за науковими вподобаннями, автор запропонував читачам аргументовану та виважену працю, з оцінками і висновками якої можна сперечатися, тільки маючи дуже серйозні докази. М. Попович високо оцінив працю Сергія Климовського, яка має, на його думку, зацікавити патріотів нашого міста та нашого краю «і стимулювати зусилля, спрямовані на благородну справу дослідження та захисту старовини, поєднану з сучасним облаштуванням дивом збереженого культурно історичного ландшафту» (С. 5).

Одночасно у вступі академік М.Попович вважав за потрібне зазначити, що у нього при ознайомленні з текстом книги виникло два зауваження щодо окремих тверджень автора. Це, пе-

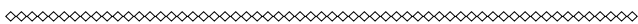

редусім, питання щодо належності зарубинецьких племен до слов'янського світу. Було би доцільним, відзначає він, аби «автор навів хоч короткі відомості про суперечки відносно появи слов'ян на нинішніх українських землях, щоб наукова складність проблеми та примітивність тверджень деяких політиків на кшталт «ми жили тут вічно» стали очевидними. А гіпотетична слов'янська належність зарубинецької культури пересуває дату міграції слов'ян у Подніпров'я на кілька століть».

Рекомендуючи книгу читачам, автор вступу наголошує, що книга примушує їх думати. Зокрема він вважає, що її автор «мав більше рахуватися з результатами досліджень індоєвропейістики, аби зробити аргументовані висновки щодо міфологічної підоснови легенди про братів-засновників та їхню сестру, такої розповсюдженої в різних регіонах індоєвропейського світу (аж до співпадінь із вірменською легендою про братів Каура, Мелтея та Хореана). Сучасні спроби прив'язати літописні відомості до археологічних реалій так, як Шліман прив'язав свої розкопки до Гомера, нерідко тісно пов'язані з наївною вірою в буквальний смисл джерел. Тут проглядає наївне та поверхове аматорство, а є і озброєний сучасною технікою аналізу професіоналізм». Зрештою, робить висновок академік М. Попович, автор формує свою загальну позицію достатньо критично.

Свій вступ до книги – «Предисловие» – подав і сам С.І.Климович, щоб відразу пояснити всім зацікавленим про обраний об'єкт дослідження, його місцезнаходження («височить над Подолом») і ті причини, що спонукали його взятися за написання цієї праці. На жаль, саме тут, на наше переконання, автор припускається ще одної помилки, відносячи виявлені об'єкти трипільської культури на Замковій горі до «III тисячоліття до н.е.»

Справа в тому, що сьогодні тільки ледачий не торкається проблеми спадщини трипільців з їх мегаполісами-протомістами – до 450 га площею, виліпленими з червонуватої глини без гончарного приладдя будиночками-макетами «на ніжках», фігурками людей і тварин, горщиками з щедрою орнаментациєю, вирізьбленими хвилястими лініями, які вважають шедевром, плави-

льними печами, металообробкою, прикрасами з міді виготовленими досконалими методами кування та лиття, знаряддями праці, знаковою системою закріплення інформації (нараховано 300 блоків й окремих знаків-символів). На цю культуру зараз мода... Однак, вважаємо, «політизм» тут ні до чого.

Приємно мати за плечима спадщину від талановитих предків, але, як переконані вчені, – істина дорожча. Цієї думки притримується доктор історичних наук, професор Віталій Васильович Отрошенко, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Ним достатньо аргументовано доведено: «час дії» трибульців-трипільців на нашій території V – початок III тис. до Р.Х. На створеній ним карті червонувата хвиля, що відмічає регіон поширення трипільської культури на теренах України, підноситься від румунського кордону, могутнім валом докочується до Дніпра і тут, самим тільки краєчком пересікаючи його десь біля теперішнього Києва, затухає.⁵ У пізніші часи слідів трипільців віднайти не вдалося. Вимерли вони від лихоліть, природних катаклізмів, мору-епідемій, кудись мігрували чи були асимільовані автохтонним населенням, на чій землі прийшли, або знесені прибулими на терени їх розселення східними хвилями кочівників? Відповідь на питання досі відсутня. Як тут не пригадати гіпотезу одного з найвизначніших вчених, академіка Бориса Олександровича Рибаківа, який тривалий час очолював Інститут археології АН СРСР. Він звернув особливу увагу у своїй монографії «Язычество древних славян»⁶ на значну за часом глибину пам'яті народу, вбачаючи у міфах, обрядах, мистецтві слов'янського язичництва коріння походження ряду елементів, відгомін мисливських вірувань часів кам'яної доби, золотого віку неолітичної доби стародавніх землеробів, а, відтак, потім й племен трипільської культури в Україні. Протягом тисячоліть, за основною ідеєю вченого, стали населення на території Східної Європи не змінювалося, а постійно проживало на одному й тому самому ж місці, зберігаючи дуже давні за хронологією елементи своєї ідеології.

«Це були мігранти-переселенці з просторів румунського Прикарпаття, – стверджує свою думку щодо трипільців В. Отроше-

нко. Там [на теренах Румунії. – Авт.] їх материнська культура, історики її називають Кукутені». ⁷ І багатьом приємно вважати: Трипілля – колиска України. «Але не виходить колиски, хоча трипільці десь поряд з нею стояли», – переконаний В. Отрощенко. Тепер це вже не стільки наукова проблема, скільки історико-археологічний міф. Так і йде по двох напрямках вивчення Кукутенсько-Трипільської культурно-історичної спільноти і залишається поширеним міф: трипільці – предки українців, росіян і взагалі слов'ян ⁸. А в метрополії ця культура, твердять фахівці, більш яскрава, виразна. І глиняних макетів домівок там знайшли сотні, а на нашій території – тільки десятки. Трипільці ніколи не займали всіх теперішніх українських теренів. Вони після демографічних вибухів виштовхували «зайве» населення на північний схід, а вже ті потіснили місцевих жителів – наших предків.

Які тільки фактори не відмічали історики та археологи ХХ ст. для того, довести безперервність розвитку етносу праукраїнців. Вони залучали відомості з праць стародавніх авторів (Пліній Старший, Тацит, Йордан, Птоломей), твердження нашого мудреця-літописця Нестора, матеріали визначних вітчизняних вчених – попередників, посилаючись на зіркове ім'я класика історії М.С. Грушевського, уславленого своїми знаннями, оригінальністю поглядів та висновків М.Ю. Брайчевського.

Останні дослідження з проблеми хронології Трипілля, зокрема дані, наведені у праці М.Ю. Відейка, відносять аграрну цивілізацію трипільців на наших землях до меж від 5400–5100 до 3200–2750 років до н.е. ⁹ Існують й інші дати, теж не позбавлені доказів. Походження народу – одна з найскладніших проблем загальної історії.

Наше просторе пояснення щодо помилки, яка потрапила до книги – приклад необхідності прояву пильної уваги вчених до кожного рядка у науковій праці, яка покликана нести вивірену інформацію, щоб викликати довіру читачів. Відсутність, до того ж, ще звичайної коми у фразі автора (С. 7) щодо Замкової гори: унікальної пам'ятки, де знаходяться об'єкти різних культур – «від трипільської культури, існувавшої у III тис. до н.е. [.]

до пізнього середньовіччя», – до безглуздя спотворили зміст. До речі, на сторінці 10-й одній з найдавніших і високо розвинутих цивілізацій Європи і Середземномор'я С. Климовський вже щедро додає аж ціле тисячоліття!

У книзі 10 розділів, кожен з яких має оригінальну «родзинку», оскільки захоплений своєю темою автор хоче подати якомога більше цікавого матеріалу, щоб і ми всі зрозуміли унікальність та неповторність Замкової гори, як історико-культурного об'єкту, однієї частки – складової великого поселення, протоміського утворення трипільців, що протягом століть було центром, навколо якого зростав наш Київ.

Переказувати й аналізувати зміст книги немає сенсу, оскільки вона кожним рядком примушує задуматися над проблемами збереження та відтворення нашої спадщини. Її потрібно прочитати. Може тоді всі ми, історична громада Києва, як це зробив академік В.А. Смолій, надавши свій схвальний відгук проекту, підтримаємо, поможемо реалізації, ми б сказали, грандіозного задуму автора і його однодумців. І зовсім не потрібно боятися визначним нашим історикам-сучасникам, що постарішає місто, додавши собі віку, змінивши «дату народження» колись ними встановлену. Пам'ятаєте слова класика марксизму: «Кожний пігмей майбутнього – вище титана сучасного, бо стоїть на його плечах». Так от підросли наші учні! Закон розвитку науки у дії. Велике бачення на відстані.

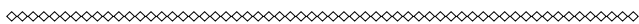
Тож зупинимося ще на кількох аспектах, на яких акцентує увагу автор, вболіваючи за відродження минулої слави гори. Загальна площа її по верхньому краю сягає до 2-х га і являє собою останець, який відділено древнім розмивом від сусіднього плато Старокиївської гори десь у четвертинний період. Висота її біля 80-и м над рівнем Дніпра, а над сучасною вулицею Верхній Вал – до 50-и м. Очевидно, що у давнину була гора більшою, але зменшилася в результаті зсувів. Тільки у XVI ст. їх чітко зафіксовано у 1524, 1552, 1570 рр., а раніше? Автор пояснює ерозійні процеси також діяльністю людини. Зокрема це стосується тих часів, коли наприкінці XIV ст. всю площу її зайняв замок та оборонна споруда навколо нього. Щоб дерева не закри-

вали огляду при обстрілі та штурмі, їх вирубали. Киянам навіть включили в офіційний список повинностей викошувати схили від рослинності, настільки великого значення надавали вимогам оборони. З часом, вже у XVII ст., схили поросли зеленню. У главі, в якій автор ставить за мету локалізувати літописну Хоревизицу на топографічній картосхемі історичного центру Києва, доказово, на численних прикладах, підтверджених багаторічними археологічними розкопками, свідченнями з праць істориків міста доведено, що то – сучасна Замкова гора.

Автор порушив, намагаючись внести в дану проблему свою інтерпретацію відомих фактів, й питання відносно вірогідності інформації «Повісти временних літ» щодо дати заснування міста Києва. Читачу запропоновано заглибитися в історію двохтисячної давнини, пройти шляхами, торованими нашими знаними істориками, які досконало вивчали свідчення різних літописів і, порівнюючи їх дані з датованим матеріалом розвитку, приходили до висновків про першопочаток Києва. Гіпотези, що висловлені численними його дослідниками, коливаються за хронологією в межах від 430 р. до VII ст. (М. Стрийковський) Брайчевський оформив припущення І. Самойловського і В. Петрова щодо IX – X ст., аргументовану концепцію «гнізда протокиївських поселень», однак якісний стрибок переростання їх у місто відніс до межі 60-х р. VI – 30-х рр. VII ст.

Найбільш поширену дату заснування міста – V ст. доводили академіки Б.Д. Греков, Б.О. Рібаков та П.П. Толочко. Третя група дослідників відносять час заснування Києва (Д.С. Ліхачьов, М.К. Каргер та прибічники хазарської та тюркської теорії) до межі VIII – IX ст. Безперечно, що широта діапазону в межах I та IX ст., не може задовольнити пошукачів істини й археологи неодноразово, на основі розкопок (автор навів переконуючі дані з понад 20-и з них) останнього часу зміщують нижню дату. Щож стосується безпосередньо Замкової гори, то С. Климовський схильний вважати, що поселення на ній датовані VIII – IX ст. слід вважати пов'язаним з іменем Хорива. А окрім 3-х названих літописами князівських градів, у околицях «гнізда» знаходилося ще чотири-п'ять поселень. Академік П.П. Толочко стверджує,

що замкове поселення – то трамплін, з якого почалося освоєння Старокиївської гори (термін, як історико-літературний, виник десь наприкінці XIX ст.). Розкопки у майбутньому мають дати відповідь на ці та інші питання.

Надзвичайно інформативно насичений розділ присвячено розповіді про Замкову гору, як про ремісничий район Києва XI – XIII ст. Крім знахідок кухонних горщиків, тут чимало й черепків дорогого столового посуду, вкритих поливою зелено-го кольору, фрагментів візантійських червоноглиняних амфор для вина, амфорок київського типу для води, світильників та блюдець із складною декоративною конструкцією, вкритих глазур'ю. Залишки посуду, як предметів повсякденного вжитку, чи не найкраще свідчення наявності на горі гончарних майстерень, залишки яких тепер віднайдено. Загальна кількість знайдених виробів з кістки, деталей кінської збруї, гребінців, гудзиків, виявлених у 1928 – 1929 рр., сягає понад 1000 предметів. Розкопки наступних років призвели до знахідок 80-и матриць для литва різних виробів (описані О.М. Шовкопляс), які віднесено до X ст. А от про ювелірні знахідки читачам варто самим прочитати, а також подивитися на ілюстрації із зразками високохудожніх предметів. Прикраси з напаяними на корпус золотими кульками (зернь), або відрізками золотого дроту (скань) – то чудові приклади неперевершених знахідок (всього по Києву їх 50), що примушують дивуватися майстерності ремісників-ювелірів, в тому числі і з Замкової гори.

Факт існування на горі масштабного на той час ювелірного виробництва підтверджують не тільки знахідки формочок для художнього литва, а й самих унікальних виробів та їх фрагментів. За кількістю таких знахідок Замкова гора не має аналогів серед інших міст Східної Європи. Тож у X – XIII ст. вона становила один з великих ювелірних центрів Русі.

Численні знахідки виробів із заліза та черепків побутового посуду, замків і ключів до них, риболовних гачків, ножів, кресал для добування вогню, ножиць, голок та шил, різців для обточування дерева тощо, – то численні факти, які сутнісно доповнюють загальну картину розвинутого ремісництва на горі.

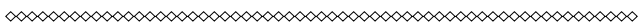

Оскільки досі досліджено не більше 5 % її загальної площі, як то підраховував С. Климовський, можна сподіватися на появу ще сили-силенної вражаючих знахідок.

Присутність у розкопках на значній глибині тонкої квадратної цегли (плінфи) та її фрагментів зі зв'язуючим розчином на поверхні – то свідчення наявності там кам'яного будівництва за давньоруського часу. Деякі дослідники локалізують тут кам'яний палац княгині Ольги, однак ця версія не має вагомої аргументації і не співвідноситься з сучасними реконструкціями історичної топографії міста¹⁰.

Аналізуючи численні, надзвичайно цікаві спостереження археологів щодо залишків цегляного виробництва (М.Ф. Біляшівський, В.А. Харламов, Г.Ю. Івакін та ін.), автор книги додає до них свідчення, зроблені на основі власних знахідок під час розкопок схилів гори 2004 р. Серед переконуючих доказів на користь цегляної будови новий артефакт – фрагмент стінки голосника, керамічного горщика, які вмуровувалися до перекриття склепіння церкви для зменшення на них навантаження і покращення акустики храму. На голоснику до його обпалення була прокреслена сюжетна композиція, з якої збереглася тільки фігура чоловіка, що стріляє з лука (Див.: зображення на с. 57 книги). Самі по собі графічні знаки, тим більше сюжетні композиції на голосниках, – дуже рідкісне явище, але факт знахідки на Замковій горі, як і плінфи із залишками цем'янки – зв'язуючого розчину, що стосується будівельної індустрії виключно Давньої Русі, – то безперечні докази наявності на ній кам'яних споруд, зокрема храму у кінці XI – на початку XII ст.

Загальну картину доволі високого рівня соціального розвитку цього району міста доповнюють нумізматичні знахідки: арабської монети 943 р., скарб мідних херсонських монет (схованка кінця X ст.); виявлений автором в 2003 р. анонімний мідний фоліс XI ст., карбований у Константинополі. І ці скарби з'явилися у культурних шарах за часів, коли у давньоруських містах через низький рівень інтенсивності грошового обігу такі знахідки поодинокі.

Далі автор книги переходить до тої частини хронологічно вибудованої оповіді про посадський район Києва, який більш-менш висвітлений матеріалами літописів і доповнений археологічними знахідками. Однак, на наш погляд, не тільки цьому розділу, а й попереднім, не вистачає своєрідного додатку. Біографія гори мала б обов'язково мати хронологію – з посиленнями на всі знахідки, що стосуються часів, починаючи від гіпотетичного заснування наявних поселень на горі (за даними археології), потім згадки місцевості у рукописних джерелах, літописах (адже часто за відлік часу заснування міста обирають його літописну згадку), а далі за хронологією – до історії гори у ХІХ – ХХ ст. Відтак читач мав би переконатися у особливій і своєрідній ролі Замкової гори, яка сьогодні заслуговує на відбудову у якості музейного містечка.

Грунтуючись на дослідженнях своїх попередників, приводячи численні докази у полеміці відносно того, чи сутнісно змінилося населення міста після 1240 р.¹¹, автор виявляє себе прибічником автохтонної концепції, посиляючись на наявність у шарах північної частини гори великої кількості кераміки ХІV – ХV ст.¹², а у центральній – залишків достатньо щільної забудови (згідно з власними дослідженнями).

Дещо випадає з хронології Замкової гори у розділі «Хто збудував Київський замок» розповідь про чотири храми (ілюстрація 1552 р.) – католицький і три православних, з яких на ХVІІ ст. залишилася одна церква (С. 63–64). Існуванням цих будівель автор намагався довести свою тезу про те, що деякий час гора була центральним районом Києва. Все ж доречнішим, на нашу думку, було б не повертатися двічі до цього факту, а викладати історію так, як це зроблено далі. Саме тут доречною була б вже згадана нами докладна хронологічна таблиця, відсутність якої затрудняє сприйняття тексту.

Значну частину розділу С.І. Климовський приділяє доказу того, що певний час Київ був «автономною самокерованою міською общиною» (С. 68). Наводячи факти з літописів, думки вчених (М.П. Дашкевич, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський), свідчення церковних джерел про те, що являло собою місто і

його частини впродовж 120 років (1240 – 1360 рр.) – від нападів кочівників – до захоплення його литовцями, автор спробував довести (не без допомоги історичної топографії): ідеальним місцем, де існував надійний пристанок для киян в разі небезпеки, була Хоревиця. Гора, не з'єднана з плато, з стрімкими ухилами схилів висотою 20 – 50 м, мала укріплення по краю довжиною 1.400 м. Київська земля була ласим шматком для Великого князівства Литовського і для Золотої Орди. Результатом відвертого конфлікту врешті стала битва на річці Сині Води (її дату різні джерела відносять до 1361 – 1363 рр.). Тож в результаті першим, хто довго, понад 30 років, після двохсот років перерви, очолював управління містом, став син великого князя литовського Ольгерда – Володимир. Саме з його іменем більшість дослідників пов'язують появу київського замку на Хоревиці.

Логічність концепції щодо появи замку за правління Володимира Ольгердовича очевидна, як і твердження автора про існування укріплення на горі задовго до цього. Свідчення літопису від 1339 р. про те, що в результаті походу на Київ великий князь литовський Вітовт «зарубі Київ», вже ніхто не сприймає як час зведення саме замкової споруди. На далекій від Литви землі Вітовт хотів мати гарантію безпеки, а капітальна перебудова на горі ставала реальним матеріальним втілення присутності в місті державної влади. У донесенні резидента магістру Литовського Ордена з Києва у січні 1397 р., зазначено про зміцнення оборонних споруд і надходженні сюди великої кількості гармат¹³.

Опускаючи огляд хитросплетінь історії, в яких фігурував замок надалі, згадаємо, що доказом солідності його укріплень впродовж XIV–XV ст. є неприступність під час облоги 1399 р. та 1416 р. Едигей, спочатку всевладний темник, потім хан, змушений був взяти не сам замок, як твердить Ніконовський літопис (ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 360), а 3300 рублів відступного. Ця сума майже дорівнює викупу, взятого ним з Москви 1408 р. – одного з найбільших по тих часах міст Східної Європи. Отже, місто було багатим і його статки певно що примножені не тільки за останні сім років правління Вітовта. То здобутки десятиліть життя і праці киян під захистом фортеці.

Для нас особливо важливо наголосити ще на одному визначальному факті з історії гори. Коли Володимир Ольгердович оволодів містом, то свою резиденцію він розташував у замку, як найбільш безпечному місці. З цього моменту гора слугує за політико-адміністративний центр Києва. І саме там, після понад 300 років¹⁴ «безмонетного» періоду, почали власне карбування монет. Технологія їх виготовлення суттєво відрізнялася від європейської, де їх карбували на кружальцях, вирізаних з листових пластин металу, чи Візантії та південнослов'янських країн, де зображення наносили штемпелем на попередньо відлиті заготовки. Монети з Києва виготовлені за подібною до середньоазійської технологією, яку татари запозичили від завойованого ними Хорезма. Чеканили їх з нарізаного срібного дроту, попередньо розчавивши отримані заготовки. Вибір технології та овальної форми грошей обумовлений тим, що у Подніпров'ї домінували в обігу золотоординські монети. А інших населення ніколи не бачило. Сьогодні відомо (серед виявлених 1200 штук монет) кілька варіацій їх розміру від: 11x12 до 14x15 мм. 969 з них походять з Сосницького скарбу (Національний музей історії України), а от 2-і знайдено на Замковій горі. С. Климовський робить сміливе припущення щодо можливості віднайдення в ході майбутніх розкопок приміщення, де їх виготовляли.

Читачі книги обов'язково також звернуть увагу на логічно побудовані в ній докази автора стосовно того, що цілком ймовірно на горі й до прибуття князя існувала майстерня, яка карбувала монети, подібні до грошей хана Джанібєка (Гюлістан, 1352–1353).

Дослідник-нумізмат К.К Хромов доводить, що на 2004 р. відомо про знахідки 34-х монет, що є місцевим наслідуванням монет Джанібєка¹⁵. Основна їх маса походить з Сумщини, 2 – з Києва, 17 – з Борщівського скарбу 1948 р.

Чеканку монети Володимира Ольгердовича нумізмати відносять до 1362, 1367, 1374 або 1377 рр. Але кожний з можливих варіантів дат десь на 15 років випереджає появу монет у самій Литві.

Князь на одному з боків монети наказав вибити своє ім'я і характерний знак, відносно семантичного значення якого у дослідників-нумізматів немає однастайності. Одні бачать в ньому зображення Софійського собору чи Золотих воріт, інші – родові знаки Рюриковичей або литовських князів. Цікаво те, що на першому типі монет Володимира на звороті присутній схематично зображений арабський напис, що не читається. Відтак його умовно назвали «плетениця» або «плетево». І дякуючи йому монета зберегла звичайний для населення вигляд ханських грошей. Після адаптації монети на ринку «плетеницю» змінили інші знаки. Автор цілком правильно визначив, що поява київських грошей – то не амбітні прагнення князя, а свідчення рівня власного економічного розвитку міста і Київської землі, зумовлених і продиктованих реаліями того часу. Бурхливі події кінця XIV – першої половини XV ст. привели до того, що в решті-решт, після тривалого протистояння прибічників польського і литовського спрямування політики щодо приналежності Київської землі, було проголошено створення Великого князівства Руського із столицею у Києві на чолі з великим князем Свидригайлом. Однак розпад Великого князівства Литовського на дві частини тільки розпалив згасаючий вогонь ворожнечі.

Тут потрібно принагідно сказати, що Київське князівство, яке дуже потерпало від Великої феодальної війни (1430–1440), за часу правління Олелька (син Володимира Ольгердовича) та його сина змогло відновитися та покращити економічний стан. Київ, в якому майже 200 років не велося кам'яне будівництво, поступово його відроджує.

У всіх перипетіях політичної боротьби Київський замок залишився не тільки могутньою військовою фортецею, але й затишним місцем для його володарів. Археологічні знахідки свідчать про перехід мешканців замку до більш комфортних побутових умов (пічні кахлі різних форм і малюнків – із зображенням тварин, голови вельможі і лева, з рослинним орнаментом). Про страшну руйнацію замку 1482 р., якої він зазнав від війська кримського хана Менглі-Гірея, свідчать знахідки наконечників стріл XV ст., а також скарбів. У XIX ст. при ритті могил

на кладовищі знайдено 3 скарби празьких грошей XIV–XV ст., монет Володимира Ольгердовича та монетні гривні. А в 1978 р. та 1990 р. на горі виявили київські монети, 24 празькі гроші, що мали контрамарки німецьких міст: Аугсбурга, Зальцбурга, Каселя, Нюрнберга, Регенсбурга та ін. Інші численні археологічні матеріали (частина бронзового хреста – енкалпіона із зображенням євангельського сюжету «Розп’яття з предстоячими» та ін.), що датуються кінцем XIII – початком XIV ст., є чудовими та рідкісними зразками роботи київської художньої школи.

Подальша історія Замоквої гори пов’язана з широким будівництвом, коли «на роботу киевскую с топором» було зібрано 20 тис. майстрових, яких охороняло військо чисельністю до 40 тис. Принаймні так оповідають джерела,¹⁶ зокрема «Сообщение послов Киевской земли королю Сигизмунду I о земле и Киевском замке» (1520 р.). Врешті «Київ вище підняли, добре забудували». Найбільш детальний опис замку міститься у люстрації Київського воеводства, складеній у 1552 р.¹⁷ В ній повідомлялося, що замок складався з «133-х городен» (дерев’яні прямокутні зруби, з’єднані між собою, довжиною від 4 сажень, тобто до 8 м і більше). Відбудова замку була не тільки воєнно-стратегічним завданням, але й питанням престижу самої державної влади.

Одним з факторів, які визначали розмір городен, було їх функціональне призначення: оборонну стіну на схилі гори, яку вони складали спільно з виходами на плато, засипали землею, а вільні городні використовували для потреб господарства, зберігання провіанту, воєнного спорядження. Городяни переховували там свої цінні речі, важливі документи. У цілях пожежної безпеки з внутрішньої сторони будівлю обмазували глиною. Часто городени були 2-х ярусні.

1552 р. у замку нараховувалося 15 оборонних веж. Над двома ворітьми, що вели до замку, встановили механічні годинники з боєм, за якими Поділ дізнавався про час.

Головна Воеводська брама розміщувалася на північному краю гори (над теперішнім Житнім ринком). До неї вела дорога, що, очевидно, існувала з давньоруських часів. На протилежному боці гори знаходилася Драбська брама, охороняли яку «драби»

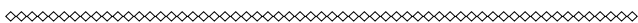
— солдати. Брама з'єднувалася із сусідньою горою Клинець дерев'яним містком, що у 1525 р. носив назву Кривий.

У книзі С. Климовського досить докладно описано все те, що стосується вигляду замкових будівель: криниці – 60-ти метрової глибини (у 1619 р. їх залишилося дві), приміщень різного призначення (для пороху, армійського спорядження, артилерії різного калібру, 2-х трофейних мортир, ядер, цівів, куль, крюків, навіть відер зроблених з волячих шкір; запасів продовольства тощо; конюшень, пивоварні. Броварні, будинків, що належали чиновникам воєводства, київським монастирям. 1552 р. на горі існували три православні і одна католицька церкви, у 70-х рр. – по одній кожної конфесії. Дякуючи малюнку Абрагама ван Вестерфельда 1651 р. ми маємо уяву щодо загального вигляду замку, над яким підносяться куполи церков і будівля палацу (С. 113).

На горі існувала і корчма та льодовий льох для збереження продуктів. Люстрація 1570 р. засвідчує три високі будівлі із світлицями, одна з яких «с большой избой» – розміщувалася на терасі гори.

В замку мешкала частина гарнізону, а десяцьким командирам там належало 30 будинків. Як твердять дослідники, які вивчали документи, крім підвоєвод, гродничих, міщан тут частими гостями були купці.¹⁸ Особливо ретельно в люстрації описані будинки, які належать підвоєводам, стольникам, королівським секретарям: «три світлиці..., з двома сіньми, з однією боковою кімнатою і коморою... і ще кілька комор» (С. 99–100).

Хоча воєводи та городничі менш всього прагнули, аби до люстрацій вводили справжні цифри існуючого державного майна, королівські ревізори все ж пильним оком (особливо після передачі Київського воєводства від Великого князівства Литовського до Польської корони згідно з статтями Люблінської унії 1569 р.) визначали наявність великих запасів зерна та іншого збіжжя, нових будинків тощо. Але чомусь у реєстрах фігурували інші цифри. Ситуацію всезагального порушення законів – «тихий саботаж» чиновників, що спостерігався в українських воєводствах Речі Посполитої повсюдно, польські джерела іронічно називали «порядок, як в Україні» (С. 10).

З глави «Доходи і видатки» читач дізнається про те, яким було економічне життя на горі XVI–XVII ст., зокрема про володіння замком, численними землями навколо Києва, приписаними селами, які виплачували данину казні (Петрівці, Демидів, Лутава, Новозваричі, Погреби, Милославці, (Вигурівщина), Засушани, м. Остер, села по річці Трубіж – до Мозиря). У переліку володінь перераховано луки, кілька багатих рибою озер на Оболоні, угіддя на островах Муромець та Труханів, водяний млин (урочище Гончарі на річці Кудрявці). Наявність натуральних повинностей мешканців приписних місцевостей теж додавали чимало до замкової скарбниці.

Минали роки і значення замку, як фортеці, через зміну політичної ситуації, суттєво змінилося. У Польської корони не було таких грошей (500 тис. золотих дукатів. – С. 108), щоб відбудувати занепадаючий замок. З 1559 по 1608 рр. київським воєводою був син православного полководця К.І. Острозького – Костянтин-Василь Костянтинович, найбільша політична фігура в українській історії того часу.¹⁹ Він вважався єдиним православним магнатом в королівстві, мав незліченні родові маєтки, розкидані по теренах Волинського, Руського (Галичина), Київського та Брацлавського воєводств. Відомий меценат, засновник шкіл, він підтримував православну церкву, але не дуже любив Київ, столицю воєводства, особливо його Поділ, громада якого завжди у суперечках посилялася на своє магдебурзьке право залежати тільки від короля.

Захищати своїх підлеглих воєвода не мав бажання, тому не займався ремонтом замку, вік будівель якого у кінці XVI ст. сягав півсотні років. Тож замок став легкою здобиччю при нападі загону К. Косинського (1592 р.), а потім козаків і селян під проводом С. Наливайка (1596 р.).

Отже, укріплення замку через бездіяльність князя Острозького прийшли у повне запустіння, про що свідчили у своїх записах подорожуючі іноземці.²⁰ До того ж на початку XVII ст. будівлі замку підпалила блискавка. Король Сігизмунд III у грамоті дозволив громадянам відбудувати його за свої кошти (в 1605 р., а пожежа сталася 1600 р., за іншими джерелами – 1603 р.). Кі-

лька пожеж поспіль ще дужче позначилися на стані будівель. І хоча сейм 1607 р. прийняв постанову зобов'язати короля, воєводу, київський магистрат і підданих воєводства відбудувати замок терміново, цей «термін» розтягнувся на роки.

1608 р. воєводою київським призначено Станіслава Фолковського. Маючи за плечима понад 60 років, воєвода тільки 1614 р., звільнившись від військової служби, прибув до Києва. Саме він, не маючи значних коштів, організував 1616 р. зриття гори Уздихальниці на 11 м, що виключало можливість обстрілу з неї замкової фортеці. Перебудував він і сам замок.

Соснові городні замінили дубовим частоколом, залишивши тільки дві оборонні вежі біля воріт, у самому замку звели третю вежу (типу донжон), що мала слугувати останнім притулком для захисників. Гарнізон замку був малим – у 200 осіб, за ним рахувалося 225 коней (С. 119).

Досі не встановлено, що зробили для замку наступні воєводи, зокрема – Томаш Замоєський і Януш Тишкевич. Відомо тільки, що коли влітку 1638 р. загін козаків на чолі з полковником Б. Бардаченком спробував захопити місто і замок, то постраждав від значної пожежі тільки Поділ.

1649 р. король Ян II Казимир призначив воєводою Адама Киселя. На відміну від попередників, він поселився і так довго прожив саме у замку, що кияни почали у побуті називати гору Киселівкою. До свого призначення Кисіль з 1646 по 1648 рр. був каштеляном (наглядачем) замку. До того ж воєвода сповідував православну віру, довго володарював у Брацлавському воєводстві, був відомий у козацькому середовищі. Коли ж гетьман Б. Хмельницький 8 серпня 1649 р. при заключенні Зборівського миру настояв, щоб на контрольованих ним територіях всі урядові чиновники сповідували православ'я, кандидатура Киселя виявилася найбільш підходящою. Прибув А. Кисіль до міста у вересні 1649 р. і відразу поселився у замку, де височів його чудовий будинок, зведений ще за його каштелянства, а не у власному домі на Подолі. До речі, у книжці С. Климовського наведено малюнок прекрасно виконаної реконструкції П. Юрченка «Будинок воєводи А. Киселя» (С. 126), який можна побачити і на малюнку

замку А. ван Вестерфельда 1651 р. Вибір місця перебування повинен був довести всім: до Києва повернулася королівська влада. Саме на горі Кисіль шанобливо прийняв гетьмана Богдана, з яким домовлявся щодо виконання угод Зборова у Києві.

Пішов Кисіль і назустріч чиновникам магістрату, передав місту в оренду замкові угіддя, складські приміщення і сам замок, щоб ним не займатися особисто. Але цей добродійний акт затьмарили окремі дії Киселя (зокрема, повернення шляхтичам та католицьким ченцям маєтностей) і козаки з міщанами 1651 р. взяли замок в облогу. Це змусило воеводу тікати з Києва. Після невдач козацького війська та заключення Білоцерківської угоди, у жовті 1651 р. А. Кисіль повернувся на гору, в замок. Залишив він його після того, як дізнався про поразку польського війська під Батогом 25 травня наступного року.

Спустілий замок перейшов у відання магістрату. Московські воеводи, прибулі до Києва 1654 р., зробили однозначний висновок – місце розміщення замку не задовольняє вимог воєнної науки (С. 128). Остання згадка про замок відноситься до 1658 р. і пов'язана з ім'ям полковника Данила Виговського, який хотів завладіти Києвом, попередньо вибивши з гори московський гарнізон. На плані стрілецького полковника І. Ушакова 1695 р. на горі Киселівці забудова відсутня.

Дослідник київської старовини М.В. Закревський перший у середині ХІХ ст. відзначив, що 200 років Замкова гора слугує місцем для гуляння, пікніків та влаштування боїв на кулаках. Про це свідчать значні знахідки глиняних дитячих іграшок, битого посуду, трубок для паління, побутових речей.

1840 р. відзначився в історії гори тим, що її передали Флорівському жіночому монастирю для поховань черниць. Та монастир швидко перетворив це місце на престижне й респектабельне міське кладовище. Тут ховали князів, чиновників, військових, купецтво, а на нижньому, більш дешевому ярусі, знайшла спокій професура Київської духовної академії. 1857 р. звели на горі церкву Св. Трійці, а 1859 р. проклали дорогу для жалобний процесій. 1918 р. монастир ліквідували, закрили кладовище. Але там 1919 р. поховали 14 січових стрільців, загиблих у сутичках

з денікінцями. 1939 р. розібрали церкву. У 1935 р. на урядовому рівні було прийняте рішення перетворити кладовище у паркову зону! Але там ще у 40-х – 50-х рр. продовжували ховати небіжчиків, як то свідчать залишки надгробків та заіржавілих хрестів.

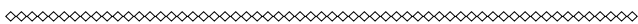
...Так і стоїть пусткою посеред стольного Києва славна своєю історією Замкова гора.

Спочатку, коли ми тільки прочитали книгу С. Климовського, нам просто захотілося розповісти громадськості міста і всієї України про дивну пам'ятку, яка заслуговує на те, щоб про неї знали. Але ознайомившись додатково із значною кількістю різної наукової літератури, на яку чомусь не посилається навіть автор у 145-ти виносках – примітках до тексту (С. 137–145),²¹ зазірнувши до старих карт міста, путівників, зокрема К.В. Шероцького «Київ: Путеводитель» (К., 1917), прийшли до висновку, що «не все гаразд у нашому королівстві».

Група ентузіастів на чолі з досвідченим археологом, кандидатом наук Сергієм Климовським створила музей «Замкова гора». Та попередньо він, працюючи у Музеї історії м. Києва, де вів проблематику середньовічної столиці, досконало опрацював тему. У музеї вже існував у експозиції макет Замкової гори, що мав би прислужитися реконструкції замку, ідеологом якого був Віктор Харламов.

На превеликий жаль, С. Климовський не знайшов підтримки в Інституті археології НАН України, де працював, щодо археологічних розкопок на горі та відносно свого проекту. Монополіст у їх здійсненні, цей інститут аргументував офіційну відмову на видачу заявки тим, що археологу... бракує кваліфікації. А те, що відсутність у інституту коштів на ведення своїх розкопок, чи не призведе врешті до отримання в оренду якимось інвестором забутої Богом і людьми, привабливо пустуючої гори? І виникне там щось на зразок «чудового архітектурного творіння» у Маріїнському парку на схилах Дніпра?

Чому ми боїмося і кого, коли потрібно вирішувати складні питання? Адже відбудували Золоті ворота? Тут треба принагідно сказати, що всі замки Подніпров'ї України були дерев'яни-

ми, а Західної – кам'яними. Зводили у середньовіччі дерев'яні укріплення Московія, Білорусь, Литва. Остання розпочала тепер відбудову першої резиденції Міндовга, а мер Москви опікується роботами по відновленню дерев'яного палацу царя Олексія Михайловича у селі Коломенське. На відміну від знаних європейських кам'яних, *Київський замок* має бути дерев'яним і стане його будівництво *єдиною в Україні точно відтвореною фортифікаційною спорудою XIV – XVII ст.*

«Можливо історія повторюється, – пише газета «Урядовий кур'єр», – побудова замку у XIII ст. була власною ініціативою киян, такою ж ініціативою було і відтворення замку після пожежі XVII ст.»²² То що заважає всім нам сьогодні посприяти відродженню Замкової гори?

А тим часом у Підзамчі, біля підніжжя гори, у старому київському урочищі Гончарі ведеться активне будівництво. На тлі зелені гори, її урвища вже височать красиві споруди, що мають представляти в столиці Європу в мініатюрі.

Б'є на сполох преса, намагаючись збудити совість у близькозорих киян. Журналісти побували на Замковій горі й були шоковані: біля підніжжя не важко помітити великі кам'яні надмогильні брили. Ще нещодавно вони стояли на могилах, або були частиною капітальних склепів. Люди з примітивним мисленням, вандали XXI ст. поскидали їх в урвище. Це видовище чомусь у них викликає захоплення. Каміння внизу, з боку Свято-Флорівського монастиря, лежить роками, вростає в землю, обростає деревами самосаду.

На самій горі скрізь можна побачити складені із старих цеглин кострища, а поряд – сідельця з могильних плит. Скажіть Бога ради, чому саме адепти бездушного провадження часу обрали кладовище для смаження шашликів? «Їдять м'ясо і читають: «Під сим каменем лежить полковник, кавелер,...» або «покладене тіло Наталії Некасовської, Ск. 15 липня 1882 р.» або «Яко гряде час і нині мертві почують глас Сина Божого і почувши оживуть». Іоанн .5:25». Єдиний склеп, що зберігся на цвинтарі, вандали розписали і розмалювали так, що він схожий на агітку, а красивого литва загорожа біля дверей (які відсутні) но-

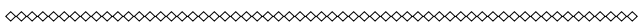

сильні сліди намагання перетворити її на металобрухт. Навіть зображення хреста, вибито вгорі на камені, не пожаліли, вкрили «графіті». Відомо, що вже не раз пройшлися горою «чорні» археологи з армійським міношукачем та чимало тут знайшли. А часом тут можна бачити альпіністів-початківців, які відробляють на кручах свої професійні навички. Серед величезних куп сміття, яке залишають тут щораз у великій кількості веселуни, любителі гострих відчуттів, ходять нещасні бомжі у пошуках порожніх пляшок і чогось їстівного.²³

А ще на вершині гори встановлено телеантени, мабуть тут сигнал ловить краще, ніж на Андріївському узвозі. Трапляється тут заброди – всюдисущі туристи, щоб зробити своє фото з видом на замок Ричарда. Тож гора живе своїм власним життям, таким не схожим до того, що вирує за сто метрів від неї.

... Не видно тут тільки археологів. І поки що довкілля, заросле травою безпам'ятства, нищиться далі. Паплюжать культурні шари багатьох віків, які не були абсолютно зруйновані пізньою забудовою. А здійснені пошукові роботи на горі торкнулися тільки 3-х відсотків території.

Чому ж автор книги не б'є на сполох? Адже він разом із співробітниками Музею замку зробили свій макет, провели наукові конференції, зібрали численні матеріали для майбутньої експозиції, розробили проектну документацію. А Замкова гора з 5-и тисячолітньою історією стоїть пустою стільки років поспіль! До того ж нам так кортить дізнатися, які «риси обличчя» утворили рельєфи Замкової гори на карті правобережної частини Києва, з космічних фотозйомок. От тут саме час сказати, що образливо за державу! Жалкуємо, що не знайшлося в книзі місця для біографії гори в датах, які, зібрані в воєдино, показали б все те, що довелося їй, так би мовити, пережити за довгі роки. Вміщених ілюстрацій теж могло би бути значно більше. Їх відсутність (чимала кількість карт є у архівних сховищах) взагалі дивує. Напрошується у книзі, окрім переліченого, ще й окремий додаток з хронологією всіх відомих археологічних розкопок з переліком знахідок та їх атрибуцією. Сподіваємося, що все це можна буде побачити у книзі, яка буде видана українською мовою.

Невелика книжка примусила нас замислитися над долею Замкової гори. Історична пам'ять сьогодні ой як потрібна і важлива для розвитку сучасної України як європейської держави, яка стала самостійною і незалежною недавно, а свою історію починає з найдавніших глибин європейської і світової цивілізації. Зберігаючи у спадщини велич тисячоліть історії, Україна має не тільки геополітичне значення у світі завдяки своєму географічному розміщенню і політичному спрямуванню, а й дякуючи своїй яскравій особливій історії, яку ми наочно повинні показати світу, зберігаючи заповідне і відтворюючи при можливості по краплинах, те що знищене. Тут не може бути двох думок. І сьогодні вже серед багатьох істориків побутує думка, що має наш Київ набагато більше років, ніж колись йому встановили. Розкопки Замкової гори мають це підтвердити, або спростувати. Ми схилиємося до того, що майбутні знахідки стануть сенсаціями і допоможуть воскресінню замку. А громадська думка, збуджена і заповнена виплеканою ідеєю ентузіастів-археологів, як то не раз доведено, неодмінно здолає всі перешкоди, чиновницькі перепони, амбітність окремих керманічів науки, які вважають свої постулати за Святе Письмо. Вона має переконати всіх, зрештою, у праві існування замку, що обов'язково підніме свої вежі та золоті куполи церкви над Подолом, як то колись було. Дуже б хотілось, щоб сталося те за нашого з вами життя. «Всі речі – в праці; не може людина переказати всього; не насититься око баченням, не наповниться вухо слуханням» (Книга Екклезіяста, або проповідника 1 : 7-18).

За інформацією Головного управління охорони культурної спадщини КМДА, у столиці 3705 пам'яток історії та культури. З них 1,5 тис. – місцевого значення, 347 – державного значення (23 – пам'ятки архітектури, 83 – історії, 35 мистецтва, 210 – архітектури), 51 перебуває під опікою ЮНЕСКО, інші – шойно виявлені.²⁴ Тож не буде заважати комусь забудова Замкової гори, що має обов'язково відбутися після археологічних розкопок.

Існує достатньо загальних питань, актуальних практично кожного дня з 401-історичного міста України, що перебувають під охороною держави.²⁵ Гострота цих питань така, що потребує

продуманих, зважених і швидких рішень. Саме від цього залежить залишаться вони «історичними», чи забудуються далеко не кращими взірцями пострадянської архітектури з окремими поодинокими вкрапленнями історичних пам'яток.

1. Петров Н.И. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897; Берлинский М.Ф. История міста Києва. – К., 1991; Максимович М.О. Киевъ явился градом великимъ... – К., 1994; Рыбаков Б.А. Город Кия // Вопр. истории. – 1980. – № 5; Каргер М.К. Древний Киев. – М.; Л., 1958; Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ? – К., 1963; Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К., 1972.

2. Боровський Я.Є. Походження Києва. Історіографічний нарис. – К., 1981.

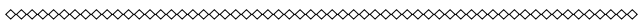
3. Див.: Киевский синопсис или краткое собрание от разных летописцев. – К., 1836; Максимович М.А. Обзорение старого Киева // Киевъ явился градом великимъ... – К., 1994; Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992 тощо.

4. Голубев С.Т. Спорные вопросы о древней топографии Киева. – К., 1910; Шовкопляс А.М. Керамические комплексы с горы Киселевка в Киеве // Пр. Київ держав. истор. музею. – К., 1958. – Вип. 1; Климовський С.І. Соціально-історична топографія Києва XVI – середини XVII ст. – К., 2002; Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І. Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України в 2000 р. на вул. Володимирській, 20-21; Вони ж. Звіт про археологічні дослідження за трасою траншеї газопроводу у 1999 р. (вул. Володимирська – Рильський провулок – вул. Стрілецька – вул. Рейтарська); Вони ж. Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАНУ у 1994 р. в м. Києві на вул. Великій Житомирській, 11 та ін. Звіти перебувають на збереженні у Науковому архіві Інституту археології НАНУ. – *Авт.*

5. Археологічні матеріали, знайдені у трипільських поселеннях, а також карти, які перебувають в Археологічному музеї Інституту археології НАН України. – *Авт.*

6. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.

7. Див.: Трипольський миф. Если они нам и родственники, то очень дальние // Киев. вѣдом. – 2005, 10 сент. – С. 11.

8. Див.: Трипільська цивілізація у спадщині України. Конференція, присвячена 110-річчю відкриття трипільської культури (Мат-ли та тези допов. конф. (Київ 30-31 трав. 2003 р.). – К., 2003. – 326 с.

9. Відейко М.Ю. Нова хронологія Кукутені – Трипілья // Там само. – С. 106–117. Автор вибудував на основі археологічних даних таблиці (С. 111–114, 115), які переконливо доводять існування цієї археологічної культури з кінця неоліту, впродовж мідного віку – 5600–2750 рр. до н.е. Див. також: Черняк В. Трипілья – вікно у початок історії // Там само. – С. 28–40. Відейко М. Трипільська цивілізація. – К., 2002.

10. Климовский С.И. Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории. – К., 2005. – С. 55; Петров В.И. Про першопочатки Києва (до 1100-річчя першої літописної згадки про Київ) // Укр. іст. журн. – 1962. – № 3. – С. 14–21; Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ? – С. 49–52 та ін.

11. Про сутність запустіння Києва, у т.ч. гори (М.М. Кармазін, Д.М. Бантиш-Каменський, М.І. Костомаров), її заселення після захоплення Батием 1240 р. вихідцями з Галичини (теорія М.П. Погодіна), поляками (польські історики К. Шейноха, А. Яблонівський, український – П. Куліш), – написано чимало. Критика у багаторічній дискусії різних побічних гіпотез М.А. Максимовичем, а потім підтримка його позицій В.Б. Антоновичем і оформлення нарешті в історіографії їх переконання під поняттям «автохтоне населення Києва», яке розділяв й розвинув далі М.С. Грушевський, – це етапи у формуванні поглядів на перебіг історичних подій в біографії Києва. – *Авт.*

12. Богусевич В.А. Розкопки на горі Киселівці // Археологічні пам'ятки. – [К.], 1952. – № 3. – С. 66–67.

13. Див.: Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. – К., 1996. – С. 85.

14. У Києві монету карбували за Володимира Святославича і його синів Святополка та Ярослава Мудрого. Після них, за винятком карбування монет близько 1070 р. Тмутараканським князем Михайлом, спроб випуску власних грошей на Русі не було. – *Авт.*

15. Хромов К.К. К вопросу о начале монетной чеканки на территории Киевского княжества в XIV ст. (о «Киевских» подражаниях монет Джанибека // XII Всерос. нумизматич. конф. Мат-лы. – М., 2004. – С. 87–88.

16. Івакін Л.Б. Вказ. праця. – С. 138. Сб. ст. и мат-лов по истории Юго-Западной России. – К., 1916. – Вып. 2. – С. 1–10.

17. Боряк Г.В., Яковенко Н.М. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К., 1982. – № 22. – С. 37; Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст. (1362–1569). – К., 1882.

18. Ісаєвич Я.Д. Нове джерело про історичну топографію і архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. – К., 1982. – С. 121.

19. Див.: Укр. історич. журн. – 1989. – № 5. – С. 108.

20. Ісаєвич Я.Д. Вказ. праця. – С. 121.

21. Достатньо перегорнути сторінки творів визначних вчених – істориків, археологів, мистецтвознавців, етнографів II пол. XIX – поч. XX ст. – М.Максимовича, А.Прахова, Є.Редіна, П.Макарова, Д.Самоквасова, М.Сумцова, В.Січинського та багатьох інших, які звернули увагу на пам'ятки архітектурно-мистецької спадщини, як свідків подій, явищ, фактів суспільного життя та побуту. У наш час вчені пішли далі, обґрунтувавши наукові засади, ідеологію відродження пам'яток історії та культури. Див.: Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі.: Бібліограф. довідник. У 2-х т. – К., 2005. – *Авт.*

22. Матюшина А. Чи готовий Андріївський узвіз ще до одного замку? // Урядовий кур'єр. – 2005, 6 серп. – № 145. – С. 14.

23. Стретович І. Підводні рифи столичної реставрації // Урядовий кур'єр. – 2005, 3 листоп. – С. 8–9.

24. Там само.

25. Урядовий кур'єр. – 2005, 6 серп. – № 145. – С. 7.

Mariya Dmytriyenko

Yaroslava Ishchenko

MYSTERIES OF ZAMKOVA HILL IN KIEV.

REFLECTIONS ABOVE DESTINY OF OUR HERITAGE

In the article the questions of preserving monuments of our history and a historical landscape of Kiev are raised. The idea of writing this article has arisen on reading the book of S. Klymovskyi.

